

ПРОСТРАНСТВОТО НА БЪЛГАРСКИЯ УСТНОРАЗГОВОРЕН ТЕКСТ И ТЕКСТЪТ НА ТОВА ПРОСТРАНСТВО КАТО ОБЕКТ И ПРЕДМЕТ ЗА ЛИНГВИСТИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Нашето ежедневие протича в условията на тотален семиозис. Т.е. всяка проява на човек при неговото общуване с обкръжението му и със самия себе си се възприема, осмисля и оценява като текст. Ние възприемаме като текст не само казаното от нашите събеседници. Ние разчитаме, подобно писмена, техния плач, смях, въздишки, т.е. парафоничните им прояви. "Четем" жестове, мимика и всякакви изразителни движения /общ вид, стойка, походка/. Тълкуваме и оценяваме значимите изменения в обстановката, в облеклото. Като текст възприемаме признаците на практическите действия на хората, тяхното излъчване. С една дума за нас всичко, идващо отвън, е текст: материален носител на информация — на съобщения, на мисли, на оценки. А онова, което става в нас? То също е текст. Душевните и духовни сили на всеки един от нас, подобно на действащи лица в радиопиеса, без да се виждат, имат свои гласове, които ние чуваме. Чрез тях те изказват /по повод на това, което става наоколо/ съмнение, недоумение, съгласие, несъгласие, дават ни съвети как да постъпим, озвучават емоционално нашите възприятия и действия. Подобно на реплики от полилог тези гласове пораядат текстове, текстовете на нашата вътрешна реч, на мисловните ни процеси. А заедно с текстовете отвън те формират семиотичното пространство на нашето съществуване, семиотичното пространство на мига, в който живеем. То не е просто съвкупност от звучащи, визуални, тактилни и др. съобщения. В единния свят, който е около нас и в нас, пространството на тези разнородни текстове се превръща в цялостен текст, в текст на нашето семантично пространство. Това е структурно функционална цялост със своя основна тема, с интегрален смисъл и обща база за оценки. Това многообразно и съдновременно цялостно в своето строение и функции семиотично пространство проявява особено ярко своите признаци в условията на непосредственото общуване, на разговора. Тук речта, външна и вътрешна, е тясно свързана със семиотично значимите признаци на неречевото поведение и на обстановката. Оттук следва важен за теорията на устно-разговорната форма на езика извод. Разговорният текст /в това число и българският разговорен текст/ трябва да се изследва и описва не изолирано от другите "текстове" на семио-

тичното пространство, запълващо акта на непосредственото общуване, а в тясна връзка с тях. Но не във връзка само с някои от тях /напр. реч + жест; реч + парафония; реч + признаци на обстановка/. При описание на строежа и функциите на устно-разговорния текст трябва да се вземе под внимание глобалният ефект от взаимодействието му с другите - невербални текстове, които се разгръщат едновременно с вербалния текст, предшествуват го или следват след него. Това е спекулативен тезис. Но той се потвърждава от нашата практика - научна и битова. Данните от наблюдението и самонаблюдението върху проявите на информационното пространство на човека доказват тясната взаимозависимост между структурно-емоционалните особености на изречения текст по време на разговор и техните, породени в същото това време от очите, маската, телодвиженията, от така наречените "вътрешни" сетива в душата на разговарящите. Ще дам пример. Слушаме своя събеседник и с маска, с поглед изразяваме отношение на одобрение, неодобрение, съмнение, пренебрежение. В съответствие с това нашият събеседник строи по един или друг начин вербалния си текст, разяснява, доказва или недоказва някои съображения, употребява едни или други думи, интонира по един или друг начин. Как ще изучаваме и описваме строежа, семантичната и прагматична страна на неговия изказ, ако не държим сметка за репликирането от страна на другия партньор с поглед, маска, жестове и т.н. Та нали тези своеобразни реплики се вменят в изказа на говорещия, предизвиквайки в следващия момент неговото продължаване или преструктуриране, неговото прекъсване с хезитационни паузи, а даже и неговото окончателно прекъсване. Подобен диалог протича между онова, което изразява всеки от участниците в разговора с глас и пантомима, и онова, което той "дочува" като свой вътрешен глас, глас, който поощрява или възпира изричането на една или друга своя дума, интонация, жест, гримаса, глас, който коментира или цензурира собствения изказ и проявите на партньора. Всичко това е едно цяло. И ние можем да описваме частите му /в това число и изказаните реплики/ само в единство с другите информационни потоци /идващи отвън и отвътре/.

За съжаление у изследователите на разговорната реч съществува твърдото убеждение/по-скоро предубеждение/, че невербалният компонент на информационното пространство, изпълващо разговора, не трябва, а и не може да бъде обект на текстолингвистично проучване, че това е страничен фактор, който в най-добрия случай може да бъде отчитан, но не и описван. Разбира се, психофизиологичните и социални механизми, пораждащи мисловните, емоционално-волевите и практическите

действия по време на разговор наред с проявите на тяхното обкръжение за лингвиста-изследовател са странични фактори. Но тези фактори пораждат събития с характерни признаци. За участниците в разговора тези признаци придобиват свое значение, смисъл, ценност. Този именно текстов корелат на неречевите прояви, като взаимодейства с формално-съдържателните компоненти на устноречевия текст, става негова органична част. Затова и претенциите му за включване в обекта на лингвистично описание са напълно правомерни. Но как да бъде реализиран на практика посоченият глобален подход към устно-разговорния текст?

Да се опише тоталността на устноразговорния текст с използвания досега текстолингвистичен метаезик, е невъзможно. В него няма най-необходимото: подходяща единица за описание. Подобна единица трябва да може да обяснява чрез система от понятия едновременно многообразието и единството от признаците на отделните компоненти, съставлящи информационното пространство на разговора – текста на ситуацията, текста на практическите и жестомимически действия на участниците в разговора, текста на тяхната вътрешна и външна реч.

В следващите редове ще се опитам да изложа някои от идеите, до които достигнах в последните години, идеи за това как да бъде построен дескриптивен апарат с посочените по-горе възможности. По-подробно изложение на тези идеи може да се намери в последните ми публикации и по-специално в книгата ми "Лингвистика на едновременното говорене", която ще излезе от печат през 1991 год. в издателството на Софийския университет.

Информационното пространство на разговора може да бъде представено успешно като интегрален текст, съставен от взаимодействащи помежду си текстове, с помощта на категорията фактура. По подобие на музикалната фактура, фактурата на устноречевия текст – като единица на неговия анализ и описание – дава възможност да бъде обяснен и представен принципът за строеж на неговата пъстра /разнородна/ тъкан като отговор на въпроса как, по какви образци се "сплитат" и "преплитат" в такава тъкан множеството "нишки" – разнородните потоци от информация: словесен /т.е. външно- и вътрешноречев/, парафоничен, пантомимичен, тактилен и други такива.

Фактурата като единица за лингвистично описание се дели на елементарни съставки. Елементарна съставка на фактурата не може да бъде нито синтагмата, нито фразата, нито изречението, нито репликата, защото тези модели могат да описват само вербалната /външноречева/ страна на разговорния текст. Смятам, че по-целесъобразно е да бъде въведен друг, широкообхватен модел за елементарна частица на разго-

ворния текст, а именно: проявата /с помощта на разнообразни материални носители на информацията/ на отношение – пространствено-временно, интелектуално, емоционално-волево, ценностно и др. под. Съкратено този модел на текстова елементарна частица аз наричам редекс /от рел – релация и екс – експликация/.

Така тоталността на разговорния текст аз представям като поле за взаимодействие на редекси – словесни, жестомимически, тактилни и др. под. /според това по кой канал на информационното пространство се осъществява взаимодействието/; релексите разделям по различни признаци на едносубектни, разносубектни или многосубектни /в случай, че проявата на отношение има за източник групов субект/ и т.н. Полето за взаимодействие на редекси по време на разговор има винаги определен начин за цялостна организация, която именно представлява фактурата на разговорния текст. Полето за взаимодействие на релексите има още свой функционален цикъл с основни фази за разгръщане – начало, средна част, кулминация и край. Отделям и друг параметър за описание – функцията на релексите в цикъла: водеща функция /функция на изложение/ и второстепенни функции на редекса в цикъла /функция на "втори глас", на акомпанимента и др./.

Анализът на разговорния текст с помощта на тези понятия извършвам по определен алгоритъм със следните основни стъпки: /I/ Изясняване семантично значими признаци на условията, спомагащи за появата на разговорен текст с дадения принцип на строеж, т.е. с дадената фактура. И /II/ Какви основни характеристики има този принцип – "видими" и скрити признаци на фактурата; субстанциални и процесуални признаци, т.е. признаци, които се виждат, чуват, усещат, и линии за разгръщане във времето на тези звукови, зрителни, тактилни образи. Много важно значение има вертикалното сечение на разговорния текст – това дали различните информационни прояви при разговор съвпадат по време или следват една след друга. Така се открива структурната схема на фактурата, организираща взаимодействието на релексите по време на разговора, техните формални и съдържателни /семантико-прагматични/ характеристики.

Как биват фиксирани писмено основните значения на посочените параметри. Под формата на партитурен запис. В него, подобно на музикалната партитура, се отбелязва следното: семантично значимите фактори, породили вербалната и невербалната тъкан на моделирания текст, а именно: състав на участниците в разговора и ролята на всеки участник при пораждање на текста му; отбелязват се също конкретните форми за реализация на участието – реч, паравербал, образи на изразителни дви-

жения и пр. /подобно на оркестрови партии/; начините за взаимодействие на тези "партии" по хоризонтала, вертикала и диагонала на партитурата.

Но за да бъде извършено такова описание, при това на такъв сложен, динамичен текст, е необходим достоверен и най-вече достъпен източник за сведения -- не само видео- и фоно-записи на "видимото" в разговорния текст; трябва също така "сонди" в дълбините на вътрешния свят на участниците в разговора. На първо време, повтарям, на първо време такъв източник може да бъде художествено-литературният текст: целостта от реплики и други комуникативни действия на персонажите, изказът на техни мисли и емоционално-волеви реакции, ремарките и описанията към диалога, дадени от автора. Подобен материал може твърде добре да ориентира текстолингвиста за типичното в текста на разговора, за общата схема на неговия строеж и функции. След такова разпознаване могат да бъдат разработени по-съвършени начини за събиране, анализ и описание на материала.

Резултатите от текстолингвистичните проучвания, за които говорих, могат да намерят широко приложение в теорията и практиката на човешкото общуване -- на педагогическото общуване, при ефективизиране на съдопроизводството, на административната и политическа дейност, в работата на режисьори и актьори и... не на последно място -- в бизнеса, успехът на който зависи, както е известно, от дълбокото познаване на принципите за ефективно използване в разговор на всички семиотични канали и средства.